

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՀԱՅԵՐԷՆ ԶԵՌԱԳԻՐ ՄԸ ՆԻՒ ԵՈՐՔԻ PUBLIC LIBRARYԻՆ ՄԵՋ

Նիւ Եորքի Public Libraryին մէջ կը պահուի ժէ. դարու հայերէն ձեռագիր մը: Զեռագրիս 89րդ դասարկ թերթին վրայի արձանագրութիւններէն կը հասկցուի որ Յ. Քիւրտեան (1919 Նոյեմբեր 10ին) և Գրիգոր Չէքէմեան Մալաթիացի (8-2-1950ին) տեսած են զայն: Զեռագրիս միակ հայերէն ձեռագիրն է Մատենադարանին մէջ:

ՆԿԱՐԱԳՐԱԿԱՆ. —

Թուղթ՝ 141 անթուագիր: Մեծութիւն՝ $12.5 \times 10 \times 2.9$ սմ.: Նիւթ՝ թուղթ: Կազմ՝ տախտակեայ, կաշեպատ: Դասարկ բուլթի՝ 20-23րդ թուղթերը, 89-90 թերթը: Պահպանակ՝ մազաղաթեայ, սկիզբը և վերջը երկուական թերթ: Հանգամանք՝ լաւ: Գրութիւն՝ նոսրագիր, շատ քիչ անգամ (վերնագիրներու և ընդգծումներու համար) մաքուր բոլորգիր: Զարգացիր՝ ամէն գլուխի սկզբնատառը գունազեղ զարդագիր է (կարմիր և կապոյտ), ինչպէս նաև ամէն համարի սկզբնատառը կարմիրով զօրւած: Լուսանցազարդ՝ գլուխներու ճակատին և լուսանցքներուն մէջ գծուած են գունազեղ զարդեր, թէև ոչ բարձր արուեստով, թիւով 22: Խորանք՝ գունազարդ, համեստ արուեստի զօրծ: Գրիչ՝ Յովհաննէս Արեղայ: Մուկով՝ նոյն: Աւագով՝ անծանօթ: Թուական՝ ՌՁԸ = 1088 + 551 = 1639 Յ. Ք., Նոյեմբերի 14: Գրիչ՝ «Մեկնութիւն Աւեստանի» Սահմանոս երէց Զեռայեցի, որդի Սահմանոսի: Աւագով՝ պարոն Մելիքադոյի որդի Խաչայ Սաքար: Թուական՝ հաւանօրէն 1072 + 551 = 1623 Յ. Ք.: Տեղի՝ հաւանաբար «ի յանդաշէն և աստուածախնամ և ի տիրապահ քաղաքն յՈՒՐԶԱ»: Յիւստակարանք՝ վեց հատ. երեքը՝ փիլիսոփայական երկերու առնչութեամբ և երեքը՝ Մեկնութեան: Արձանագրութիւնք՝ երկու անհատներու կողմէ: Տեղեկութիւն՝ ձեռագիրս,

ըստ սկիզբի ներքնակագրի անդերէն անթուակիր արձանագրութեան, Barua Matthew Ayvadի (50 W., 19th Str., N. Y.) կողմէ ընծայուած է Մատենադարանին: Մատենադարանի դասաւորման մէջ կը կրէ «Armenian No. 1» թիւը: Զեռագրիս կը պարունակէ՝

ա) Իւստակարանք իւրեք Դասարկ Փիլիսոփայի, նաև կարգ մը այլ իմաստասիրական երկեր:

բ) Կարճ Մեկնութիւն Էջնիւր Կարմիրէ, և շարք մը աղօթքներ այլազան առիթներու համար:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ. —

Զեռագրիս բաղկացած է վեց գլխաւոր մասերէ, ըստ հետեւեալին. —

ա) Սահմանք Իմաստասիրականք Դասի Փիլիսոփայի. — 17 թերթերու վրայ այրերական կարգով, մինչև գիրն «Ք», և կարճ համարներով ներկայացուած են իմաստասիրական միաքեր՝ Աստուծոյ, սակեմադրութեան, աստղագիտութեան, մարդկային զգացումներու, ունակութեանց, շարի և բարիի, այր և կնոջ յարաբերութեան և կեանքի այլեայլ երեւոյթներու մասին: Կը սկսի այսպէս. — «Աստուած ծայրագոյն և երանեալ բարի: Աստուած բոլորակերտող և նախախնամիչ յոյժից էացելոցս: Եւ նոյն ինքն, եռականութիւն եղականութեամբ երկրպագեալ և միականութիւն երրորդութեամբ բարեպաշտեալ ի բոլոր եղականաց, յիմանալեաց և ի զգալեաց: Գոյալթիւն զայ Աստուած է և մշանջնաւոր»: Առաջին մասի վերջաւորութեան կայ հետեւեալ յիշատակարանը. —

«Զսակաւ աշխատողս ի սմա, զնուստ, անուամբ և եթ՝ Յովնանեա աբելայս աղաչեմ յիշել ի տէր: Գրեցաւ ի թուին ՌՁԸ. ի նոյեմբերի ժոյ»:

Անմիջապէս ետք, նոյն էջին վարի մէկ երրորդին վրայ փակցուած է թղթիկ մը և վրան հետագային զօրւած. —

«Այլ եթէ է գիտաւորութիւն առաջնոյ վերլուծականաց պարզ հաւաքման. զի արդ վաղվաղակի յիս զբանս: Եւ տակաւ արժան է զի՞նչ յղգս որոյ խոհմանս և եթ սակս ապացուցի, և մակացութեան

ապացուցականի: Եւ ահա՝ վաղվաղակի զի նախ երգանէս ապացուցի յիշումն»:

բ) Արխատորդի Յազազս Առաքինութեան, առ Աղերսանդր Քազարո: —

«Նկատուին Արխատորդի սուսուցանէ մեզ ի բնութագրութեանց այնպիսի որ հասարակաց բնակիւնիսց զայսանայ և անշնչից զգայականաց և անզգայից»:

Առաջին վերնագրին ներքե կան հետեւեալ ենթաթմանումները: —

— Գովելի են գեղեցիկքն, և պարտուելի՛ Գարշելիքն: Քանզի բարեացն յառաջեալ լինին առաքինութիւնքն, և գարշելեացն՝ չարութիւնքն:

— Զթնչ է չարութիւն ցամառատեսակին. Զթնչ է չարութիւն ցանկականին. Զթնչ է չարութիւն բոլոր անձինն:

— Խոհեմութիւն, հեղաթիւն, ողջութեանութիւն, ժուժկալութիւն, արգարութիւն, ազատականութիւն, մեծահոգալութիւն:

— Անզգամութիւն, անգիտութիւն, զեղխութիւն, չառչլութիւն, անիրաւութիւն, անազատականութիւն, վաքրահոգալութիւն:

— Իսկ բարեացալութեան տեսակք երիս են: Մտքաբարձութիւն, դառնութիւն, և պղերգութիւն:

— Իսկ անիրաւութեան տեսակք երիս են: Ամպարչալութիւն, ազանութիւն, ժլտաւութիւն, և անհաղարգալութիւն:

Երկրորդ վերնագրին ներքե կը կարդանք. —

«Եւ եթէ այսպիսի եթն են թաւով — ճիւր, տեսիկ, շարժումն, ունայն, տնքաւ, տնկի, ժամանակ:» ... «Ամենայն մարմին չարժան, յայլմէ բնութարեցաւ չարժիւ: Քանզի ոչ է մարմին ինքնաշարժ, այլ հոգին ինքնաշարժ է:» ... «Արդ՝ ահա ցուցաւ ըստ կարգիդ տասնելոց, եթէ է ամն որ չարժէ գերկնային մարմին»: ... «Եւ որք միանգամ գրնութիւնս իրացն կամին գիտել, գերիսս զայսոսիկ գիտելի. նախ՝ զսկիզբն իրացն և զպատճառն. երկրորդ, թէ նա է սկիզբն և պատճառ այլոցն. երրորդ՝ թէ անհնարին է այլազգ լինել: Երեքումը սաքօք է մարթիւ առնել մակացութիւն»:

գ) Գրիգորի Մագիստրօսի առ հեղգս յուսումն իմաստից գամագտական զեղանամ շոհացեալ քրդ յայսմ պատահեալ տառի. — Յատուկ անունին տառերով տասնըհինգ համարնաց ճառ մըն է երկու թերթերու վրայ գրուած:

— Նորին Գրիգորի առ հեղգ աշտկերտան յուսումն և հպարտս գալ:

Դանդիւն բախիւն հասեալ. գեղանամ քեզ ճոխացեալ: «ԳՐԻԳՈՐԻ ՀԵՂԳՍ» գիրերով սկսող տասնեակու համարնաց ջատագովական մըն է այս: Հատուածի վերջաւորութեան կայ հետեւեալ գրութիւնը որ յիշատակարանի տպուարութիւնը կը թողու: —

«Հիմ ինձ յայսոսիկ ոչ գծաւարեալ, որ այսպիսում ոչ հասեալք արհեստից և մակացութեանց գիւտի: Մինչ զի զկարծր և զվճիտ կոճեալ բանս զանգիծ և անգծական զհոծ, խոչոր կերտացուցնեմ սակալսողաց, զիմ լարծաւ և իմալակեալ ողորկատեսիլ տպակատարող, որ զօրէն լակնաց վիմացն սահալ լարծին փայտաւան. և լինիցին իրրե զխողքն անդամարեկ: Վասն որոյ գիւրբաւս զստանաւորս սկսայ կատարել սուղ սող (գիր մը ջնջուած՝ «ծ») բխով պարտաւան ի հոմերոնէն: Անվարժասէր և հեղգից մեղքեալ մանկանց, սրպէս զգովստանական վեհիդ իմոյ սեպհական, վսեմիդ ՎԱՀՐԱՄԱՅ»:

դ) Նախերգանք Քարոզի. —

Առաջին էջը խորանագարդ է և լուսանցազարդ: Մէջ ընդ մէջ կայ ազօթքներու շարք մը: «Նախերգանք»ին հարագատ էջութիւն է ժէ. որուն վերջաւորութեան՝ յիշատակարանէն առաջ կը կարդանք. «այլմ հասանեալ մեզ յաւարտ և ի կատարումն թարգմանութեան առաջի արկեալ բանիս ըստ կարի ...»:

Յիշատակարան. — «Զարուպ Բղասրս յիշեա ո՞վ սրբոսնեալ և քստաիպ սր վարդալ յրժմ զրնն կնց քղես»:

Զարարդ մասի վերջաւորութեան էջ մը կը պակսի: Հստ՝ մտախոյ Յ. Քիւրաւան արձանագրած է հետեւեալը. — «Յ. Քիւրաւան նախցայ և ընդարինակեցի 1919, Նիւ Եսրք 10 նոյեմբեր»:

Գրիգոր Զէքէմեան գրած է. — «Ով հայ մի մտնար ձեզ, Գրիգոր Զէքէմեան, Մալաթիայի 8-2-1950»:

ե) Խորանագարդ և լուսանցադարդ էջով մը կը սկսի հետեւեալ կարեւոր յիշատակարանը. — «Ահա թիւն ժողովրդեան, և շրջակայ՝ յերկրի, ի գթութեանցն Աստուծոյ և յամենաբարոց նորա նաև այս անուն քանի սպասաւորէ հասցէ գիր օրհնութեան ի յանկառնէն և ամ. ամենամ և ի տիրապահ մայրաքաղաքն ՅՈՒՐԶԱ ի վր. մեր սրտէ սիրեցեալ և հոգեւոր՝ սրբեացն. և ան միջնորդ բարեկամացն, և երանեալ անձանցն, սրբանուէր քհնյիցն և մաքրամիտ ժողովրդեանն. մեծի և փաքաւ առ հասարակ հաւատացելոց ի քս. ամ. վերածննդն աւագանուան յսրբեգրութիւն հօրն երկնաւորի, ամէն»:

զ) Համառօտ Մեկնութիւն Աւետարանի. —

Յիւստակարան. — «Յիշատակարան աւետարանի. տրարեալ յազնամեղ սահմանս երիցէ Զուգայեցոյ, սրգի Սահմանսի: Ազգիս հայոց թվականին, կրկին քառակէս շարքիւրին, և թանասուն երկու ամին, գրեցաւ զանձս ամ. ային»:

Հոտ հաւանօրէն այս թուականը պէտք է վերլուծել հետեւեալ ձևով. — «կրկին քառակէ» 400 + 400, որուն վրայ պէտք է աւելնայ 200 և 72. այսպէս կ'աւելնանք Հայոց թուական 1072 և Քրիստոսի թուական 1072 + 551 = 1623 Յ. Ք., որ շատ հաւու չէ ձեռագրիս գրութեան թուականէն (1639):

Յիւստակարան. — «Յիշատակարան ամ. աշունչ գրոց տրարեալ նոյն Սահմանս երէց սրգի Սահմանսի, ի խնդրոյ պարոն Մէլիք աղային սրգոյ Խաւջոյ Սաքարին: ... Նորին Սահմանս երիցու յիշատակարան շարանոցի: Որք զձորանս Հագւայն արբին զշարականսն սգեալ գրեցին. նախ մեծ Մեսրոպըն սքանչելին»:

Վերջին Յիւստակարան, յարմէ հաւէ ոչ մէկ գրութիւն գոյութիւն ունի. —

«Արգ.՝ ևս նուաստ անձն եղկելի, ձիք Սահմանս մեղաց գերի, սրգի գոլով Սահմանսի, և գաւառաւ Զուգայեցի»:

ԶԱԽԷՆ ՎՐԴ. ԱՐԶՈՒՄԱՆԵԱՆ
Նիւ եմբ, 1962

ՄԱՏԵՆԱԹՍԱԿԱՆ

ՀԱՅՈՑ ԵԿԵՂԵՅԻՆ

Բէյրութի մէջ, 1961ին, Գեր. Լ. Ս. Կոզմանի հեղինակութեամբ լոյս տեսած է «Հայոց Եկեղեցին մինչև Փլորենտեան ժողովը» պատմական ուսումնասիրութիւնը, բաղկացած ԺԶ + 776 էջերէ: Գրքին բովանդակութիւնը կը կազմեն զլիսաւորարար Ա-ԺԵ դարերու պատմութիւնը, էջ 3-499. Յաւելուածներ, 501-579. Մատենագիտութիւն, 583-596. Յանկ երանուհեան, 597-629. Յանկ Անձնանուններու, 629-669. Մանօթութիւններ և վկայութիւններ, էջ 671-756:

Սոյն գրքին արմէքին մասին գաղափար մը տալու համար հարկ գտեցինք նշել քանի մը ուշադրաւ կէտեր, որոնք են.

1. — Բուզանդի վկայութիւնը. — Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ առաքելական հիմնարկութեան մասին պատմական մեծարժէք վկայութիւններ կան Փաւստոս Բուզանդի մօտ: Գեր. Կոզման քանի մը ձրի խօսքերէ տարտած կը յայտարարէ թէ ասոնք «ձախող յաւելուածներ են ոճով ու լեզուով» (էջ 31): Նոյն ձևով վարուած է նաև Խորենացիի վկայութեան հետ Բարթաղիմէոս առաքեալի վերաբերմամբ յայտարարելով զայն «յետամուտ» (էջ 25): Գեր. Կոզման նախ պէտք էր փաստերով հաստատէր թէ վերոյիշեալ վկայութիւնները հարադատ չեն, և ապա պէտք էր դարձեալ հաստատէր թէ ասոնք «օտար» ասորոսէր ձեռքէ մը ներմուծուած են (էջ 31) և «յետամուտ» են: Որքան ասին որ Գեր. Կոզման կը խօսի առանց փաստերու՝ իր խօսածները կը ցնդին օդին մէջ և Թագէոս և Բարթաղիմէոս առաքեալները անխափա կը մնան իրենց տեղը իրեն Հայոց աշխարհի առաջին լուսաւորիչներ:

2. — Թուրք Պրովիլի. — Գեր. Կոզման կը գրէ. Հինէն փորձուած է «խնայողութեան» ի նպատակ շրջել անցուցարձերը — զեղծագրութեամբ: Ազոնց, ան-